

Стеван Ђ. Салатић

*Институт за друштвена истраживања,
Факултет политичких наука, Бања Лука*

МУЛТИКУЛТУРНА КРИТИКА ЛИБЕРАЛНЕ ТЕОРИЈЕ ПАСИВНОГ ГРАЂАНСТВА

Сажетак

Послијератна ортодоксија у области грађанства узима стваралаштво Т. Х. Маршала и његову књигу “Класа, грађанство и друштвени развој” као најзначајније дјело у теорији грађанства. Рад говори и о једном схватању “пасивног грађанства” које Маршал приказује у намјери да прикаже грађанство и грађанина као субјекта који има “право на права”. Афирмишући на овај начин појам грађанства, Маршал је сматрао да се може у британском друштву створити неопходно јединство нације које ће омогућити интеграцију радничке класе и нижих слојева у британско друштво. Кроз рад покушаћу да покажем на одређене приговоре које су теорији “пасивног грађанства” упутиле идентитетске политике и политике признања као и приговор из републиканске политичке традиције које на одређен начин допуњују Маршалову теоријску форму неопходним садржајем. Идентитетска политика тежи да политизује приватну сферу сваког појединца, сматрајући да само оно што човјек јесте у својој приватности чини га непоновљивом индивидуом слободном да самостално дијела без страха од хегемоније националне културе.

Кључне ријечи: грађанство, либерализам, републиканизам, мултикултурализам, права, еволуционизам, политике признања

1. МАРШАЛОВ КОНЦЕПТ ГРАЂАНСТВА

Концепт који се од осамдесетих година двадесетог вијека наметнуо као концепт – посредник у расправама између либерала и комунитариста јесте управо концепт грађанства. Појам грађанства кроз појмове “права” и “овлаштења” био је битно обавијен либерално – индивидуалистичким етосом док је с друге стране, афирмишући у своме садржају појмове “припадности” и “заједнице” кокетирао са комунитаристичком политичком теоријом. Покушавајући превазићи супротност између либералног индивидуализма и теорија које имају за предмет проучавања заједницу, расправе о грађанству су доживјеле пуну афирмацију јер је преко поља грађанства либерална традиција могла утицати на комунитарну и обрнуто.

Књига која је била најутицајније дјело послје Другог свјетског рата у области грађанства свакако је књига Т. Х. Маршала под називом „Класа, грађанство и друштвени развој“. У овом дјелу Маршал даје историјски преглед „освајања“ и „поширивања“ грађанства у Великој Британији од велике револуције 1688. па да настанка развијене, модерне државе благостања, педесетих и шездесетих година двадесетог вијека. Двије ствари су битне у вези са одређењем појма грађанства код Т. Х. Маршала: прво, Маршал одређује грађанство као „право на права“, тј. грађанство јесте један универзални и једнак статус који уживају сви грађани без обзира на њихове различите социјалне, моралне, политичке или културне идентитете који посједују, и друго, грађанство је развојна категорија која се непрестано шири и то у два облика. Први облик „ширења грађанства“ односи се на „квантитативно повећање грађана“ односно повећање броја људи који се сматрају грађанима (у седамнаестом вијеку грађанима су се сматрале и уживали политичка права само одрасли, образовани мушкарци који посједују имовину – сви други су били лишени статуса пуноправног грађанина). Други облик „ширења грађанства“ јесте „квалитативно повећање права“ односно освајање најприје цивилних, затим политичких до на крају социјалних права доступних сваком грађанину у једном друштву. Од свог настанка, послје Славне револуције 1688, грађанство је виђено као једна врста заштите грађана од самовоље владара па је од почетка тумачено пасивно као „право на права“. Грађани су били слободни да уживају права у приватној сфери и заштићени од било каквог напада било државе било других појединаца. Грађани посједују приватна овлаштења и не желе никакве обавезе везане за учествовање у јавном животу. Синоним за појам

грађанства у оваквом контексту јесте појам права док одговорност, обавезе и учествовање не представљају садржину појма грађанства како су га схватили припадници либералне струје.

У уводном излагању о Маршаловој теорији можда је важно и осврнути се на циљ који је Маршал са својом теоријом у „Грађанство и друштвена класа“ желио да оствари. Наиме, Маршал је желио да интегрише поцијепано британско друштво које је у периоду после Другог свјетског рата ненамјерно истискивало радничку класу и није допуштало њену интеграцију. Доминантни културни садржаји у Британији карактеристични за високе слојеве истискивали су радничку класу али и друге не-Енглезе на острву (Шкоте, Ирце..). Маршал је сматрао да држава благостања може да ријеши проблем интеграције британског друштва својим дјеловањем у области стварања јавног образовања и едукативних програма који ће бити доступни свима и да ће се друштво, с обзиром да почива на истом образовном систему и дијели исте културне вриједности које тај систем продукује, интегрисати много лакше. Држава благостања је за Маршала, дакле, интегришући субјект британског друштва.

1.1. Маршалова теорија „освајања грађанства“

У наредним редовима ћу приближити Маршалов најугицајнији рад „Грађанство и друштвена класа“ анализирајући га по периодима на начин како је и Маршал то урадио. Милан Подунавац одређује принцип грађанства на следећи начин „то је један универзални статус усмјерен на оне који су пуноправни чланови заједнице, сви који посједују овај статус једнаки су с обзиром на права и дужности са којима је овај статус повезан“¹⁾. Из дефиниције се примјеђује вишеслојност Маршаловог схватања појма, што истиче и Милан Подунавац када каже да Маршал говорећи о грађанству има у виду три значења: „грађанство као скуп права, посебан и засебан статус и особита форма идентитета“²⁾. Најизражајније схватање извучено из ове дефиниције јесте схватање грађанства као скупа права, што нас наводи на закључак да је Маршал грађанство схватао пасивно. Маршал разликује три типа грађанства која су појавила у три различита временска периода у Енглеској али су се међусобно допуњавала и увијек чинила инхерентну цјелину. Ради се најприје о снопу грађанских (цивилних) права карактеристич-

1) Милан Подунавац, *Принцип грађанства и поредак политике*, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 42.

2) Исто, стр. 42.

них за осамнаести вијек, затим о снопу политичких права карактеристичних за деветнаести вијек и на крају сноп социјалних права која су се у Енглеској почела развијати послје Другог свјетског рата, успостављањем државе благостања. „Маршал наглашава три битна својства принципа грађанства: еволуционизам (развијеност овог принципа од нужних ка проширенијим типовима грађанства), егалитаризам („грађанство је принцип једнакости“) и интегративност (грађанство садржи елемент учешћа у заједничком наслеђу заједнице)³⁾.

Из једнаког статуса грађана произилазе једнака и универзална права која уживају сви чланови друштва. Маршал освојена права распоређује у три корпе права. Прва освојена корпа права у Енглеској била је либерална корпа права. Из права садржаних у овој корпи произашао је либерални тип грађанства. „Сврха овог типа грађанства била је протективна, заштита појединца од самовоље државе и она има чисто либералне основе. То је принцип пасивног грађанства, право сваког појединца да самостално ужива своја права без било каквог уплитања споља и без икаквог намећања концепције добра од стране шире заједнице. Из таквог типа грађанства развијају се одређене установе, а то је у овом случају правично судовање⁴⁾.

Политичко грађанство се јавља у 19. вијеку као израз борбе нижих слојева за активно и пасивно бирачко право. Овај сноп освојених права Маршал смјешта у посебну корпу, корпу политичких права из које произилази политичко грађанство. То је надграђена форма либералног типа грађанства при чему грађани уживају већи дијапазон прва која држава мора да их призна и обезбиједи. Овим правима грађани су Енглеској су ослабили тадашње политичке ауторитете и демократизовали енглеско друштво. „Заштитне институције политичког грађанства су парламент и установа локалне демократије као начин да шири друштвени слојеви учествују равноправно у дијељењу власти и тако утичу на „дефлацију моћи“ која је до тада била сконцентрисана у рукама малог броја људи у друштву⁵⁾.

Трећу корпа права је продукт двадесетог вијека и периода послје Другог свјетског рата. Освајањем ове корпе права Енглеска је установљена као либерална демократија благостања. Чита-

3) Исто, стр. 46.

4) Стеван Салатић, *Либерална теорија пасивног грађанства*, Политеја, Факултет политичких наука, Бања Лука бр. 02/2013 стр. 255.

5) Исто, стр. 255.

вим низом социјалних служби које су вршиле праведнију алокацију материјалних добара у енглеском друштву нижи слојеви су били задовољени у спремни да се у потпуности интегришу са енглеском традицијом виших слојева. Ова корпа права јесте изазов капитализму са којим је либерална држава срођена али признавање ове групе права било је неопходно ради очувања националног јединства и спречавању продора марксистичке ортодоксије међу радничком класом у Британији. “Из социјалне корпе права коју чине прије свега право на благостање и сигурност настаје по Маршаловој већ споменутој шеми посебан вид грађанства, социјално грађанство као производ ширења либералног грађанства тј. његове надградње. Социјални тип грађанства предвиђа и одређене заштитне институције које се развијају а то су образовни систем и социјалне службе”⁶⁾.

1.2. Развој грађанства у осамнаестом вијеку – период „освајања“ цивилних права

Осамнаести вијек јесте период када су формирана цивилна права. „Да бисмо осамнаести вијек означили као формативни период цивилних права, морамо се вратити и у прошлост да укључимо и *Nabeas Corpus*, Акт о толеранцији и аболицију на цензуру штампе... Тај период би могао обухватати вријеме између Револуције и првог реформског акта⁷⁾. Цивилна права која су афирмисана у Британији у праскозорје Славне револуције обухватала су: права личне слободе, слободе говора, мисли и вјере, право на имовину, закључивање правних уговора и право на правду. Институције које су биле задужене за заштиту овако одређених права били су судови.

У периоду који је претходио Славној револуцији и читав период феудализма грађанство није постојало већ су класе представљале мјеру неједнакости. Ово истиче и Маршал кад каже „у том периоду није постојао универзалан скуп права и дужности којим би сви људи – племићи и обичан народ, слободни и кметови били равноправни као припадници исте заједнице, није постојао, у овом смислу, принцип једнакости грађанства који би се супротставио принципу неједнакости класа⁸⁾. Као изузетак се наводе једино средњовјековни градови, у којима већ тада, дубоко

6) Исто, стр. 255.

7) Т. Х. Маршал, *Class, Citizenship, and Social development*, у Б. Гарнер и П. Хамилтон, исто, стр. 11.

8) Т. Х. Маршал, исто, стр. 10.

у феудализму, постоје зачеци изворног и једнаког грађанског статуса. У овим градовима појмови „слобода“ и „грађанство“ били су синоними и размјенљиво значењски појмови. Када је слобода постала универзална, а не само ограничена на ове средњовјековне градове, грађанство се проширило са локалних на националне институције. Поред цивилних права, која смо већ набројали, у овом периоду се развијају и појављују и одређена економска права која се такође убрајају у цивилну корпу права а то су прије свега право на рад које је гарантовало слободу самосталног избора занимања.

Осамнаести вијек јесте дакле исходиште цивилних права. Она су се институционализовала у универзалној и модерној форми, како истиче Маршал, прије првог реформског акта који је донесен 1832. године. Политичка права су се већ појавила у овоме периоду али своју универзалност су остварила тек 1918. године, док су до тог периода била ограничена само на групацију одраслих бијелих мушкараца, који су били образовани и који су посједовали имовину. У овом периоду су настале контуре модерног грађанства. Маршал каже „грађанство је статус усмјерен на оне који су пуноправни чланови заједнице. Они који посједују овај статус су једнаки у правима и обавезама са којима је статус у вези. Не постоји универзалан принцип који одређује која ће то права и дужности бити, али друштва у којима грађанство развија своје институције ствара слику идеала грађанства⁹⁾. Од своје појаве грађанство јесте једна развојна институција чији развој прати развој капитализма што је у неку руку и апсурд јер грађанство је статус настао на једнакости док капитализам подстиче неједнакости међу људима.

1.3. Развој грађанства у деветнаестом вијеку – период „освајања“ политичких права

Извориште политичких права у британском друштву, по Маршалу, јесте период деветнаестог вијека. Под категорију политичких права Маршал убраја право партиципације у политичкој власти, односно право сваког човјека да има могућност да бира представнике у изборне органе власти као и право човјека да постане изборима члан тих органа. Институције на који су се ова права односила су парламент и органи локалне власти. Период деветнаестог вијека јесте период у коме су нижи слојеви „освојили“ права да се кандидују и да слободно бирају своје представнике у органима власти.

9) Т. Х. Маршал, исто, стр. 17.

Политичка права јављају се и у осамнаестом вијеку када су била ограничена само на мању групацију бијелих мушкараца посједника имовине становништва што је представљао велики успјех. „То је била привилегија ограничене економске класе, чије су границе прошириване сваким следећим реформским актом. Ипак се не може рећи да грађанство у овом периоду није имало политичко значење. Оно није потврдило право али је препознало капацитет¹⁰⁾. Сваки човјек је имао право да заради, купи или унајми кућу или другу имовину како би стекао политичка права. Пуну афирмацију политичка права у британском друштву су остварила тек реформама 1918. године, док су се у периоду између 1832. до 1918. политичка права непрестано ширила у смислу повећања броја људи који имају право да бирају и буди изабрани.

1.4. Развој грађанства у двадесетом вијеку – период „освајања“ социјалних права

Права која су требала утрти пут развијенијем концепту дистрибутивне правде у британском друштву и створити једну „проширену концепцију грађанства“¹¹⁾ јесу социјална права. Ова прва своју афирмацију доживљавају у периоду стварања либерално – демократске државе благостања у двадесетом вијеку. Занимљиво стајалиште о симбиози грађанства и либерално – демократске државе благостања износи Кимлика. „Маршал сматра да најпотпунији израз грађанства захтјева либерално – демократску државу благостања. Држава благостања, која гарантује грађанска, политичка и социјална права свима, обезбјеђује да се сваки члан друштва осјећа као његов пуноправни члан и има могућност да учествује и ужива у заједничком животу друштва. У друштвима у којима је неко од ових права ускраћено или прекршено људи ће бити маргинализовани и неће имати могућност да учествују у његовом животу“¹²⁾. Пуни капацитет грађанство остварује, сматрао је Маршал, афирмацијом социјалних права у држави благостања. Под социјалним правима Маршал подразумева распон од права на минимум економског благостања и сигурности до права на „пуно социјално

10) Т. Х. Маршал, исто, стр. 13.

11) Милан Подунавац, *Политика признања и демократско грађанство*, Политичка мисао, Загреб 2010, стр. 41.

12) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, стр. 318.

наслеђе¹³⁾ и на живот човјека по стандардима који вриједе једнако за све у једном друштву.

Маршал сматра да су социјална права свој пуни капацитет досегла у двадесетом вијеку, али и да су се социјална права појавила још у осамнаестом вијеку када је и примјеђен њихов капацитет. „Почетни извор социјалних права било је чланство у локалним заједницама и удружењима. Овај извор је надограђен и прогресивно замјењен Законом о сиромашнима и системом регулације плата¹⁴⁾. Закон о сиромашним краљице Елизабете није имао намјеру да створи нови социјални поредак, давајући социјалну заштиту нижим слојевима, већ је настојао да одржи у животу стари поредак настао на капиталистичким основама. Нижи слојеви су због лошег положаја жељели да се дистанцирају из британског друштва а опасност је постојала и од социјалних немира. Циљ закона, сматрао је Маршал, је био умири ниже слојеве и искоријени њихов бунт како би се одржао постојећи систем. Закони који су слиједили, као нпр. Закон о фабрикама имали су исти циљ, умирити британске ниже слојеве. Закон о фабрикама је скратио радно вријеме радника и поправио услове рада. Маршал истиче како закон о фабрикама није поправио положај запослених одраслих мушкараца. Он се односио само на жене и дјецу који нису имали статус пуноправних грађана у том времену јер нису уживали политичка права. Маршал каже „жене су биле заштићене јер нису биле грађани. Уколико буду хтјеле да уживају пуно и одговорно грађанство, морају да забораве на заштиту¹⁵⁾“.

Закони који су допринијели „ширењу“ социјалних права били су закони о образовању којим је дјечи свих слојева било омогућено да уживају бесплатно образовање. Развој заједничког образовања за све слојеве, пресудан је моменат у Маршаловој теорији јер образовни систем ствара један културни амбијент и заједнички етос цијелом британском друштву и омогућује интеграцију нижих слојева прије свих радничке класе у британско друштво. Тада се грађанство појављује као форма идентитета јер кроз образовни систем нижи слојеви прихватају културу виших слојева и обрнуто па свим британским грађанима није више страни читање Дикенса или Шекспира или слушање класичне музике али ни енглески фудбал или модерна поп-рок музика шездесетих са Битлсима. Образовни

13) Т. Х. Маршал, *Class, Citizenship, and Social development*, у Б. Гарнер и П. Хамилтон, исто, стр. 9.

14) Т. Х. Маршал, исто, стр. 14.

15) Т. Х. Маршал, исто, стр. 15.

систем је створио једну форму заједничког идентитета за све грађане посредством заједничке културе која је позната свима и коју сви радо поштују.

Маршал сматра да двије различите врсте статуса нису омогућавале интеграцију радничке класе у британско друштво. Прво, јесу класе настале на хијерархији статуса и разлике између њих су изражене у терминима законских права и установљених обичаја које имају своје укорјењење у праву (законима). Други камен спотицања интеграцији радничке класе у британско друштво биле су социјалне разлике које нису настајале на бази права и закона већ су резултат дјеловања других институција прије свих утицајем различитих социјалних култура гдје је култура високих слојева омаловажавала културу британског радништва што није дозвољавало интеграцију. Маршал каже „једнакост прије права није постојала... Баријере између права и реалности биле су двоструке: прве се потицале из класних предрасуда и партикуларности, а друге из аутоматских ефеката неједнаке дистрибуције богатства, оствареног кроз систем награда“¹⁶⁾. Дјеловање либерално-демократске државе благостања било је уперено на успостављање концепта једнакости могућности. Циљ је био јачање грађанског идентитета и елиминација привилегија по рођењу које су почеле бити сматране неправедним. На почетку ово дјеловање државе у прерасподјели богатства је наилазило на отпор али убрзо је прихваћено као израз *laissez-fair* либерализма. Образовни систем је ипак остао ван оквира *laissez-fair* концепта јер је био значајан за јачање грађанских веза између припадника различитих класа у Британији. На крају ове расправе о Маршаловој теорији грађанства цитираћу један дио из „Грађанство и социјална класа“. Маршал каже „*ако се грађанство позива на одбрану права, онда се ни одговарајуће дужности грађанства не могу игнорисати. Ово не тражи од човјека да жртвује своју индивидуалну слободу или да поступи беспоговорно на сваки захтјев владе. Али ипак захтјева да његови поступци буду инспирисани осјећајем одговорности према благостању заједнице*“¹⁷⁾. Овим пасусом Маршал отвара читаву расправу којом ћемо се у наредном дијелу позабавити а то је расправа о активном схватању грађанства.

16) Т. Х. Маршал, исто, стр. 20.

17) Т. Х. Маршал, исто, стр. 36.

2. КРИТИКА ЛИБЕРАЛНЕ ТЕОРИЈЕ ПАСИВНОГ ГРАЂАНСТВА

Критике које су се Маршаловој теорији упућивале деведесетих година двадесетог вијека замјерале су теорији пасивног грађанства неспособност да схвати и препозна културни плурализам модерних друштава. Стефан Мацедо је уочавао ипак значај Маршалове теорије за развој грађанства. „Користи од приватног грађанства нису за потцјењивање, оне одређена људска права (напредак, сигурност, слободу) поставља у домаћај готово свих људи, а то је заиста фантастично људско достигнуће¹⁸⁾. Ипак неопходно би било, многи теоретичари су сагласни, пасивно схватање грађанства замијенити активним грађанством који ће у себи садржати појмове као што су „економска самосталност, политичка партиципација па чак и улудност¹⁹⁾. Прерастање концепта пасивно односно приватног грађанства у активно грађанство, објашњавано је одбацивањем дискурзивног односно гласачког модела демократије и развојем једног новог делиберативног модела демократије чији је један од оснивача био Џон Драјзек. Он је сматрао да одлике владе морају бити донесене јавно, у јавној расправи која би била отвореног карактера. Сви људи би били у могућности да изнесу своје ставове поводом одређених политичких питања па иако њихови ставови не буду уважени у одлукама владе, они ће ипак бити задовољни јер су учествовали у доношењу.

Делиберативни модел демократије захтјева од грађана јавно дјеловање и активан приступ стварима од јавног значаја. Теоретичари делиберативног дискурса демократије захтијевају широку јавну расправу о проблемима на дневном реду и формирање јавног мишљења непосредно прије самог чина гласања. Оваквим дјеловањем грађана у јавној сфери омогућује се успостављање веза и односа заједништва између грађана унутар једног друштва. Такво понашање представља „знак узајамног поштовања²⁰⁾ и „право грађанског пријатељства²¹⁾. Неопходно је да се, дакле грађани укључе у доношење политичких одлука који се тичу њих самих. То укључивање у процес доношења одлука састоји се у оспоравању

18) Стефан Маседо, *Liberal virtues: Citizenship, Virtue and Community*, Оксфорд прес, 1990, стр. 39.

19) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, стр. 319.

20) Џон Драјзек, *Deliberative Democracy and Beyond, Liberals, Critics, Contestations*, Оксфорд у. Прес, 2000, стр. 2.

21) Чарлс Блатберг, *From Pluralist to Patriotic Politics*, Оксфорд у. Прес 2000 стр. 18.

ауторитета власти и покушају убјеђивања других у јавној сфери у исправност својих ставова.

Вил Кимлика наводи два појма битна за прелазак са пасивног на активно схватање грађанства. То су појмови „јавне разложности“ и „грађанске уљудности (civility)“. Под „јавном разложношћу“⁽²²⁾ подразумијева се аргументовање својих ставова кроз дискусију у јавној сфери и настојање да се други убиједи у исправност тих ставова како би ти ставови били преточени у законске политике. Кимлика истиче да су сви теоретичари, од либерала преко мултикултуралиста до комунитариста препознали вриједности делиберализације и покушали на њој направити нови демократски дискурс. Приватна слобода грађана треба да осигура слободну јавну расправу. „Приватна слобода треба да подстиче јавну расправу и формирање група које појединцима дају приступ ширем друштвеном контексту и приступ влади“⁽²³⁾. Под „грађанском уљудности (civility)“ подразумијева се наше дјеловање у приватној сфери, у свакодневном опхођењу са људима, нашим добрим намјерама и на форумима цивилног друштва. То је једна грађанска врлина која је битно за успостављање заједништва заједнице у смислу добросусједских односа са нашим комшијама и братском и пријатељском дружењу.

Занимљива је и критика која пасивној теорији грађанства долази из угла грађанског републиканизма. Ова теорија жели да убиједи грађане да дјеловање у јавној сфери и прихватање активног грађанства, у ствари, није терет већ основна грађанска вриједност. Бенџамин Констант прави разлику између слободе античког и слободе модерног. Он сматра да су Атињани иако нису имали личну аутономију и посједовали грађанске слободе ипак били више слободни од данашњих грађана који уживају приватну слободу и независност. Слободу атински грађани су остваривали кроз заједничку самоуправу коју су вршили људи у јавној сфери доносећи самостално правила живота. Слобода данашњег грађанина је ограничена на приватну сферу и независном тражењу сопствене слике добра. Данашњи грађани више среће проналазе у приватној сфери нужности него у политици па се њихов статус може свести на античку категорију „идиота“ како ју је означио Аристотел, тј. оних који не желе или нису достојни да се баве политиком и јавним стварима. „Према овом схватању, активности које подразумијевају

22) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, стр. 320. и 334.

23) Ненси Розенблум, *Another Liberalism, Romanticism and the Reconstruction of Liberal Thought*, Харвард Прес 1987, стр. 34.

политичка партиципација и јавна делиберализација не би требало посматрати као обавезу или дужност која нас оптерећује, него прије као нешто што има интристичну вриједност²⁴). То је суштина критике пасивног грађанства упућена из теорије грађанског републиканизма. Дакле, грађански републиканизам се залаже за развијање грађанских врлина код грађанства који ће допринијети успјешнијој интеграцији свих припадника у заједницу. Остаје отворено питање гдје се те грађанске врлине уче.

„Теоретари „нове деснице“ често величају тржиште као школу грађанске врлине. Многе реформи које су осамдесетих година покренули М. Тачер и Р. Реган имале су за циљ да прошире простор који тржиште има у животу људи – кроз слободну трговину, дерегулацију, смањење пореза, слабљење синдиката и смањење социјалне помоћи – дјелимично и зато да би људе научили врлинама иницијативе и ослањања на сопствене снаге“²⁵). Они су, критиком државе благостања, говорили како социјална држава омогућује грађанима да буду пасивни и незаинтересовани за питања од јавног значаја, већ само да захтијевају матерински однос издржавања од државе. Кроз тржиште појединци се сами изражавају али и утичу на успјешност и понашања заједнице у којој живе. Ова школа наилази на критику јер онда подстиче ипак похлепу код појединца која друштво и грађанство више раздваја него што интегрише.

Из републиканског политичког спектра о проблему пасивног грађанства дискутовао је и Јирген Хабермас. Он је сматрао да постојање различитих култура у друштву мора наћи своје мјесто и у јавној сфери гдје ће се сваком појединачној култури дати једнако значење. „Хабермасово је становиште да права припадника етничких и других група не могу бити адекватно разумијевана уколико припадници ових група немају могућност да ова права оправдају и артикулишу у јавној сфери“²⁶). Међутим Хабермас прави разлику између појединачних култура које траже своје признање у јавној сфери и опште политичке културе која важи за све партикуларне културе као једна форма пожељног политичког понашања која се налази у темељу уставне и демократске државе. Ово је Хабермасов покушај републиканизирања политике признања. Хабермас каже „политичка култура мора служити као заједнички именилац за конституционални патриотизам, који у исти мах изоштрава сви-

24) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, стр. 327.

25) Вил Кимлика, исто, стр. 338.

26) Милан Подунавац, *Поредок конституционализам и демократија*, Политеиа Београд бр. 2/2011 стр. 217.

јест и о мултиплицитету и о интегритету грађанства у модерним либералним државама²⁷⁾. Према Хабермасу, треба да буде цивилни национализам који развија плурализам различитих култура али истовремено наглашавајући интринстичку вриједност припадности датој држави у којој партикуларна култура егзистира. Кроз заједничку војну службу, обавезну за све припаднике свих засебних култура, ствара се осјећај припадности одређеној држави и пасивно-протективно грађанство се замјењује активних грађанством у коме грађани имају обавезе према држави и те обавезе радо прихватају јер на тај начин пружају лојалност не само својој партикуларној природној заједници већ и држави у којој су настањени и која им даје права.

Ејми Гатман остаје на Маршаловом трагу сматрајући да се грађанске врлине на најбољи начин развијају и преко њих друштво интегрише кроз заједнички и свима приступачан образовни систем. Јавно образовања је институција која развија „јавну разложност“. Ејми Гатман каже: „дјеца у школи морају научити не само да се понашају у складу са ауторитетом него и критички да мисле о том ауторитету, ако се од њих очекује да остваре демократски идеал да као грађани учествују у политичком суверенитету“²⁸⁾. Едукативни и образовни систем треба да буде отворен за све друштвене групе и да образује младе људе да промишљају о политичкој власти неутрално. Нити једна друштвена група не смије имати монопол или претјеран утицај на јавно образовање, које треба да младе обучи врлини „јавне разложности“ у јавном пољу. Како каже Ејми Гатман образовни систем треба да омогући „учење дјеце интелектуалним вјештинама неопходним за процјењивање начина живота другачијих од начина живота њихових родитеља“²⁹⁾. Школе треба да дефинишу јавну разложност и да је уграђују младим током образовног периода.

Критика либералној теорији пасивног грађанства и либералној држави благостања упућена је и из угла радикалних идентитетских политика. Рад Мерион Ирис Јанг можда на најбољи начин упућује критику либерално-демократској држави благостања коју је заговарао Т. Х. Маршал. Мерион Ирис Јанг је сматрала да је држава благостања једна од најпогоднијих арена на којим се врше процеси доминације и угњетавања. Она је сматрала да се конструктом државе благостања која је требала омогућити праведну

27) Јирген Хабермас, *Citizenship and National identity, Praxis International*, vol. 12 no. 1 1992

28) Ејми Гатман, *Democratic Education*, Прингстон у.Прес, 1987 стр. 9.

29) Ејми Гатман, исто, стр. 10.

расподјелу добара у друштву прецјењује улога грађана као пустих потрошача а занемарује се њихова тежња и жеља за политичком парципацијом. Она каже да „дистрибутивна парадигма правде служи као идеолошка потпора овој деполитизацији”³⁰⁾ и наставља “да би тај друштвени колач о чијој расподели ће се расправљати увећали што је могуће више, држава и бизнис имају ауторитет да раде све што процене да је неопходно да промовишу тај раст.”³¹⁾ Либерална држава благостања се бави једном продајном стратегијом а не еманципацијом грађанства да дају учешће у јавном пољу. Јавно поље постаје поље „доминације“ и „угњетавања“ гдје водећу улогу имају бирократе и техничари власти који не маре за успостављање „јавне разложности“.

Нови друштвени покрети реагују на ове проблеме у друштву, а Ирис М. Јанг од М. Волцера позајмљује термин ‘бунтовни покрети’ (insurgency) да објасни реакцију друштва и захтјеве за тиме да „бирократија омогући, а не замени, локално одлучивање”³²⁾. Локални покрети су покрети из којих извире активно грађанство, дебате које се воде на локалном нивоу омогућавају свим појединцима да дају допринос „јавној разложности“ кроз делиберализацију. Тиме се, сматра Јанг, друштво ослобађа од утицаја бирократизоване и централизоване власти државе благостања. „Идеја „групне солидарности“ коју М. И. Јанг супротставља индивидуалном хуманизму реализма не ремети либералну шему правде, она је у основи само проширује појмовима „експлоатације“, „маргинализације“ „немоћи“, „културног империјализма“, „насиља“ и „стигмације“³³⁾. Марион Ирис Јанг залаже се за заштиту „плуралистичке концепције добра“.

Ова ауторка сматра да је захтјевом либералне државе да сви појединци партикуларне идентитете оставе ван јавног поља када се организују у грађанство примјер „доминације“ и „угњетавања“ од стране државе. Из сфере грађанства оваква политика искључује све оне којима идентитети нису компатибилни са политиком државе благостања. Тиме држава благостања занемарује садржину појма грађанства а само се концентрише на форму. Оваквом политиком све што се разликује од државног схватања грађанина постаје апсолутно Друго. Критике коју Ирис Марион Јанг даје идеалу

30) Марион Ирис Јанг, *Justice and The Politics of Difference*, Принстон у Прес, 1990, стр. 66.

31) Марион Ирис Јанг, исто. стр. 70.

32) Волцер 1982, стр. 152, у Ирис Јанг, *Justice and The Politics of Difference*, стр. 81.

33) Милан Подунавац, *Политика признања и демократско грађанство*, Политичка мисао Загреб 2/2011 стр. 42.

грађанске јавности састоји се у томе да „идеал непристрасности идеалистичка фикција. Немогуће је усвојити неутемељену моралну тачку гледишта (...) она не може бити универзална, не може стајати одвојено и разумети све остале тачке гледишта“³⁴). Мерион Ирис Јанг је дакле, присталица републиканског типа грађанства је се залаже да се фиктивни друштвени уговор којим су грађани пренијели овлаштења владања како би уживали слободе у приватној сфери замијенити концептом реалне власти правих људи који имају своје политичке, моралне, културне идентитете. Прича о неутралности државе је за Мерион Ирис Јанг фикција. Друштву је потребно „диференцирано грађанство“ које ће омогућити промоцију партикуларних идентитета свих чланова заједнице. Слично становиште дијели и Чарлс Тејлор. Мерион Ирис Јанг закључује расправу о неутралности државе благостања ријечима „Идеја неутралне државе која стоји изнад партикуларних интереса и конфликата цивилног друштва је, међутим, мит. (...) Непристрасност је једнако немогућа за бирократе колико и за друге моралне агенте. Просто није могуће да доносилац одлука од крви и меса било у власти или не, усвоји становиште трансценденталног резоновања при одлучивању, одвајајући себе од групних веза и посвећености које конституишу њихове идентитете и пружају им перспективу о друштвеном животу“³⁵). Она од државе захтјева двије стране да не отјера нити један сегмент људског идентитета, тј. онога што човјек јесте, у приватност и друго, да држава омогући одвијање јавних дискусија гдје ће бити расправљано о „јавној разложности“ једне заједнице. Неопходна је својеврсна реполитизација јавне сфере и реконцептуализација домена приватности.

ЛИТЕРАТУРА

- Блатберг, Чарлс, *From Pluralist to Patriot Politics*, Оксфорд, Оксфорд Прес, 2000.
- Драјзек Џон, *Deliberative Democracy and Beyond*, Liberals, Critics, Contestations, Оксфорд Прес, 2000.
- Гатман, Ејми, *Democratic Education*, Принстон Прес, 1987.
- Хабермас, Јирген, *Citizenship and National identity*, Praxis International, vol. 12 no.1 1992.
- Кимлика, Вил, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.

34) Мерион Ирис Јанг, *Justice and The Politics of Difference*, Принстон у. Прес, 1990, стр. 41.

35) Мерион Ирис Јанг, Исто, стр. 42.

- Маседо, Стефан, *Liberal virtues; Citizenship, Virtue and Community*, Оксфорд Прес, 1990.
- Маршал, Т. Х., *Class, Citizenship, and Social development*, у Б. Турнер и П. Маршал.
- Подунавац, Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, Факултет политичких наука Београд, Чигоја штампа, Београд 2001.
- Подунавац, Милан, *Политика признања и демократско грађанство*, Политичка мисао, Загреб, 2010.
- Подунавац, Милан, *Поредак, конституционализам и демократија*, Политеја, Београд.
- Ролс, Џон, *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press, 1993.
- Розенблум, Ненси, *Another Liberalism, Romanticism and the Reconstruction of Liberal Thought*, Harvard university.
- Салатић, Стеван, *Либерална теорија пасивног грађанства*, Политеја, Бања Лука 2013.
- Сен, Амарџа, *Social Choice and Individual Values*, Columbia: Columbia University Press, 1970.
- Јанг, Мерион Ирис, *Justice and The Politics of Difference*, Princeton University Press, New Jersey.

Stevan Dj. Salatic

MULTIKULTURAL CRITIQUE OF LIBERAL THEORY OF PASIVE CITIZENSHIP

Resume

This paper attempts to approach the theory of “conquest of citizenship” by T. H. Marshal and certain upgrades of his theories from different political spectrums. When he wrote his paper “Citizenship and Social Class” Marshal did not consider citizenship only as a set of rights, although he points out that in the seventeenth century citizenship emerged as such; but that it is a form of identity that is shared by all members of a community. The conquest of citizenship first represents conquest of civilian and then the political and social rights. This conquest has the task to create a sense of unity in British society and integrate the working class into British community. Creating a sense of national identity was Marshal’s goal. This conception of citizenship would create a kind of national identity, but it pushed other particular identities which the liberal theory is not allowed to enter into the public sphere. The critics of this theory mark neglecting particular identities as a fundamental problem of Marshal’s theory. The welfare state through cultural domination, disrespect and lack of recognition of particular identities of individuals (blacks, women, religious minorities, homose-

xuals, ethnic groups...) actually promotes a kind of good in the public sphere, which corresponds to the identity of educated, white males in British society. Through a critique of Iris Marion Young and Amy Gutman I am trying to supplement liberal theory with one republican ethos through which society tries to achieve full integration of all individuals regardless of differences of identity in a society. The importance of multicultural criticism is multifaceted and primarily consists in an attempt to highlight the importance of particularity in determination of the identity. If we do not recognize the uniqueness and particularity of every individual that opens a sure path to slavery where an individual will be under the hegemony of national identity.

Key words: citizenship, liberalism, republicanism, multiculturalism, rights, evolutionism, policy recognition

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

